

13.11.2024

EOAK/4908/2023

Ratkaisija: Oikeusasiamies Petri Jääskeläinen

Esittelijä: Esittelijäneuvos Juha Haapamäki

AVUSTAJAN VALINTA

1 KANTELU

Luvan saanut oikeudenkäyntiavustaja (jäljempänä kantelija) arvosteli Länsi-Uudenmaan poliisilaitoksen menettelyä. Hän oli pyytänyt, että hänet lisätään poliisilaitoksen asianajaja/avustajalistalle. Hänelle oli ilmoitettu, ettei tämä ole mahdollista, koska hän ei ole Helsingin asianajajayhdistyksen tai Suomen Asianajajaliiton jäsen. Kantelija piti tätä syrjivänä kaikkia luvan saaneita oikeudenkäyntiavustajia kohtaan. Kantelijan mukaan vapautensa menettäneille tulisi esittää lista, johon on merkitty tasapuolisesti kaikki avustajan kelpoisuusehdot täyttävät lakimiehet.

2 SELVITYS

Kantelun johdosta antoi selvityksensä Länsi-Uudenmaan poliisilaitoksen komisario. Lausunnon antoivat Länsi-Uudenmaan poliisilaitos sekä Poliisihallitus ja sen poliisitoimintayksikkö.

Koska katsoin asialla olevan yleisempää merkitystä, hankin vielä lausunnot

- oikeusministeriöltä
- Suomen Asianajajaliitolta
- Julkiset Oikeusavustajat ry:ltä
- Luvan saaneet oikeudenkäyntiavustajat ry:ltä ja
- oikeudenkäyntiavustajalautakunnalta.

Pyysin niitä ottamaan kantaa muun muassa siihen, miten poliisin tulisi menetellä tilanteessa, jossa asianosainen ilmoittaa haluavansa käyttää esitutkinnassa avustajaa ja mitkä ovat avustajavalinnan käytännön toteuttamismahdollisuudet.

Jäljennökset selvityksestä ja lausunnoista liitetään oheen tiedoksi kantelijalle.

2.1 Lausunnoista

Poliisihallitus totesi lausunnossaan Länsi-Uudenmaan poliisilaitoksen menettelystä, että saatujen selvitysten mukaan vapautensa menettäneiden säilytystiloissa vartijat antavat asiakkaalle listauksen Helsingin Asianajajayhdistyksen jäsenistä, jos vapautensa menettäneellä ei ole tiedossa avustajaa ja asiakas haluaa saada listauksen käyttöönsä. Menettely on muotoutunut vuosien saatossa käytännön kautta. Poliisihallitus toteaa, että sen käsityksen mukaan edellä mainittua menettelyä vastaavanlainen käytäntö on aiemmassa ylimpien laillisuusvalvojen ratkaisukäytännössä katsottu olevan pitkälti hyväksyttävää.

Poliisihallitus totesi, että kanteluun liitetyn sähköpostikirjeenvaihdon mukaan Länsi-Uudenmaan poliisilaitoksen toimistosihteeri on selvittänyt asiaa kantelijan pyynnön perusteella. Kantelijalle oli ilmoitettu, että Espoon pääpoliisiaseman poliisivankilan käytäntönä on hyödyntää joko Helsingin Asianajajayhdistyksen tai Suomen Asianajajaliiton sivuilta löytyvää hakupalvelua, mistä asiakas saa valita, kenet hän haluaa itseään edustamaan. Poliisihallituksen näkemyksen mukaan poliisilaitos on kertonut sähköpostiviestissä kantelijalle säilytystilassa omaksutun käytännön, eikä asiassa ole tullut esille, että poliisilaitoksella olisi ollut käytössä avustajalistaa, jonka sisältöön se voisi vaikuttaa ja johon se olisi kieltäytynyt lisäämästä kantelijaa.

Poliisihallitus kuitenkin totesi, että poliisilaitoksella olleen käytännön mukaan vapautensa menettäneille näytetään vain Helsingin Asianajajayhdistyksen jäsenlista, vaikka esitutkintalain mukaisesti julkinen oikeusavustaja, asianajaja tai luvan saanut oikeudenkäyntiavustaja voi toimia rikoksesta epäillyn avustajana. Asiassa mahdollisesti tapahtunutta syrjintää arvioitaessa Poliisihallitus totesi, että kantelija ei ole tarkemmin yksilöinyt, mihin kiellettyyn syrjintäperusteeseen hän katsoo poliisilaitoksen menettelyn perustuvan. Tämä ei Poliisihallituksen näkemyksen mukaan ole asiassa ilmeistä. Lisäksi menettely ja siitä väitetysti aiheutuva luvan saaneiden oikeudenkäyntiavustajien syrjintä ei sisälly yhdenvertaisuuslaissa nimenomaisesti säädettyihin kiellettyihin syrjintäperusteisiin. Syrjintäperusteiden luettelo ei kuitenkaan ole tyhjentävä sen mahdollistaessa syrjinnän myös muilla henkilöön liittyvillä syillä, mutta lain esitöiden mukaan muun syyn tulee olla rinnastettavissa kiellettyihin syrjintäperusteisiin. Poliisihallituksen näkemyksen mukaan arvioinnin kohteena ole syrjintäväite ei näyttäisi olevan myöskään rinnastettavissa kiellettyihin syrjintäperusteisiin, tai sen rinnastamisen voidaan ainakin katsoa olevan epäselvää.

Edellä arvioidusta huolimatta Poliisihallitus katsoi yhtenevästi Länsi-Uudenmaan poliisilaitoksen kanssa, että poliisilaitoksella käytössä ollut menettely on verrattain suppea, kun poliisin säilyttämille henkilöille mahdollistetaan avustajavalinta vain Helsingin asianajajayhdistyksen jäsenistä. Länsi-Uudenmaan poliisilaitoksen mukaan menettelyä on kuitenkin tarkoitus muuttaa siten, että poliisin säilyttämille henkilöille mahdollistetaan avustajan valinta niin, että he voivat valita avustajansa laajemmasta avustajapiiristä kuin vain asianajajista. Poliisihallitus katsoo, että Länsi-Uudenmaan poliisilaitos on jo ryhtynyt toimenpiteisiin laajemman avustajavalintamahdollisuuden turvaamiseksi ja tätä kautta avustajien yhdenvertaisuuden toteutumisen edistämiseksi. Totean, että poliisilaitoksen mukaan tällöin hakuja joudutaan tekemään avoimista lähteistä, lähinnä käyttäen apuna osoitetta oikeus.fi.

Yleisesti Poliisihallitus totesi, että oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain (ROL) säännellyissä tilanteissa rikoksesta epäillylle voidaan tämän pyynnöstä tai viran puolesta määrätä puolustaja, jolloin puolustajaksi on ensisijaisesti määrättävä julkinen oikeusavustaja tai asianajaja. Toissijaisesti, jos sopivaa julkista oikeusavustajaa tai asianajajaa ei ole tiedossa tai siihen on muu erityinen syy, puolustajaksi voidaan määrätä luvan saanut oikeudenkäyntiavustaja. Esitutkintalain mukaan asianosaisella on oikeus käyttää valitsemaansa avustajaa esitutkinnassa ja avustajana voi lain mukaan toimia asianajaja, julkinen oikeusavustaja tai luvan saanut oikeudenkäyntiavustaja.

Poliisihallitus totesi yhtyen poliisitoimintayksikkönsä lausuntoon, että vaikka ROL:n säännöksen mukaan rikoksesta epäillyn puolustajana toimii ensisijaisesti asianajaja tai julkinen oikeusavustaja, säännös koskee avustajan määräämistä tilanteissa, joissa asian ratkaisee ja avustajan määrää tuomioistuimien. Poliisihallituksen käsityksen mukaan ROL:n asettamalla lähtökohdalla avustajan määräämiselle ei ole vaikutusta poliisin menettelyyn rikoksesta epäillyn avustajavalinnassa. Poliisin menettelyn osalta on olennaista, että rikoksesta epäillyn oikeus käyttää avustajaa esitutkinnassa toteutuu esitutkintalain mukaisesti. Avustajaoikeuden käytön tosiasiallisen toteutumisen turvaamiseksi poliisin tulisi tarjota rikoksesta epäillylle mahdollisuus valita avustajansa siten, että avustajaksi voisi valikoitua esitutkintalaissa säädetyt kelpoisuusvaatimukset täyttävä avustaja.

Poliisihallitus kuitenkin totesi, että poliisin mahdollistaessa avustajavalinnan niin, että rikoksesta epäilty voi valita avustajakseen asianajajan, julkisen oikeusavustajan tai luvan saaneen oikeudenkäyntiavustajan, voi menettelyn käytännön toteuttamisessa esiintyä tällä hetkellä haasteita. Yleisesti voidaan todeta, että käytössä olevat tietolähteet eivät palvele niiden käyttäjiä sillä tavalla kuin olisi tarkoituksenmukaista, jotta avustajavalinnan voisi tehdä mahdollisimman laajasta avustajapiiristä. Perusteltua olisi, että kaikkien Suomessa toimivien asianajajien, julkisten oikeusavustajien ja luvan saaneiden oikeudenkäyntiavustajien ajantasaiset tiedot olisivat kattavasti saatavilla yhdestä paikasta, jossa olisi riittävästi erilaisia hakuehtoja oikeanlaisen avustajan löytämiseksi. Tällöin avustajan valitseminen olisi asiakasnäkökulmasta selkeää ja samalla se selkeyttäisi tilannetta palveluja tarjoavien juristien sekä esitutkintaviranomaisten näkökulmasta. Tällaisen kattavan tietolähteen laatiminen ja ylläpitäminen ei kuitenkaan ole poliisin tehtävä, vaan vastuu siitä on avustajapalveluita tarjoavilla tahoilla.

Poliisihallituksen poliisitoimintayksikön lausunnossa tuotiin esille muun muassa, että haasteita asian joutuisassa hoitamisessa poliisin näkökulmasta saattaa syntyä, jos avustajan tiedoissa ei näy, millä kielillä hän asioi tai avustaako hän ylipäätään edes rikosasioissa ja mitkä rikosasiat ovat sellaisia, joihin hän antaa palvelua. Ongelmia saattaa myös syntyä esimerkiksi tilanteissa, joissa asiakas valitsee avustajan läsnäolevaksi ja etäisyys asiakkaan ja avustajan välillä on merkittävä suhteessa esimerkiksi kiinniottoaikoihin. Samoin yhteydenotot avustajiin, joilla ei ole mahdollisuutta tarjota palveluita kyseiselle asiakkaalle vievät merkittävästi poliisilta työaikaa avustajien osaamispainotuksia ja aikatauluja selvitellessä. Esimerkiksi oikeudenkäyntiavustajien luetteloa ei pysty lukemaan mobiililaitteella tietämättä oikeudenkäyntiavustajaksi rekisteröidyn henkilön suku- ja etunimeä. Tässä luettelossa ei kuitenkaan ole asianajajien tai julkisten oikeusavustajien tietoja. Vastaavasti esimerkiksi yhdistyksen ylläpitämässä luettelossa alaki.fi -sivulla ei näe, kuka luettelossa olevista avustajista toimii rikosoikeuden alalla ja ottaa vastaan minkäkin tyyppisiä rikosasioita.

Oikeusministeriö totesi lausunnossaan asettaneensa 4.6.2019 oikeusavustajien päivystysjärjestelmän määrittelyhankkeen. Hankkeen tarkoituksena oli suunnitella sähköinen oikeusavustajien päivystysjärjestelmä, jolla epäilty tai asianomistaja voisi hakea ja saada itselleen avustajan nopeasti ja tehokkaasti. Valitettavasti hanke jouduttiin keskeyttämään, koska hankkeen toteutuksen ja järjestelmän ylläpidon rahoitusta ei saatu varmistettua. Ministeriöllä ei ole vireillä hanketta päivystysjärjestelmän luomiseksi. Hankkeen asettaminen edellyttäisi rahoitusta.

Suomen Asianajajaliitto totesi lausunnossaan, että lähtökohdaksi tulisi ottaa ROL:n 2 luvun 1 §:n 1 momentti ja puolustajaa määrätessä on tuon lainkohdan tarkoittamissa asioissa ensisijaisesti oltava asianajaja tai julkinen oikeusavustaja.

Asianajajaliitto katsoi, että tilanteessa, jossa epäilty pyytää ROL:n 2 luvun 1 §:n tai 1 a §:n mukaisesti, että hänelle määrätään puolustaja tai hänelle tuomioistuimen toimesta määrätään oikeudenkäyntiavustaja, tämän tulisi olla lähtökohtaisesti ROL 2 luvun 2 §:n mukaisesti asianajaja tai julkinen oikeusavustaja. Tällaisessa tapauksessa ei ole Asianajajaliiton käsityksen mukaan kyse tilanteesta, jossa asianosaisen tulisi itse nimetä tai etsiä avustajansa, vaan tämä tulisi tapahtua määräävän viranomaisen toimesta. Asianajajaliitto kuitenkin tiedostaa, että käytännön tasolla useimmissa tapauksissa avustajan valitseminen jää asianosaisen itsensä päätettäväksi.

Mikäli epäilty tai asianomistaja on itse ehdottanut tai haluaa ehdottaa puolustajakseen tai oikeudenkäyntiavustajakseen oikeudenkäymiskaaren 15 luvun 2 §:n kelpoisuusvaatimukset täyttävää henkilöä, tämä on määrättävä pyynnön mukaisesti, elleivät erityiset syyt muuta vaadi.

Asianajajaliiton mukaan on ensisijaisesti epäillyn tai asianomistajan tahdosta riippuva asia, haluaako tämä itse ehdottaa itselleen puolustajaa, jolloin avustaja on edellä kuvatusti nimettävä, vai tyytyykö tämä siihen, että hänelle määrätään puolustaja, jolloin puolustajan tulisi edellä viitatus ROL 2 luvun 2 §:n säännöksen mukaisesti olla lähtökohtaisesti asianajaja tai julkinen oikeusavustaja.

Mikäli epäilty tai asianomistaja on halukas, hänellä on lähtökohtaisesti oikeus valita oma puolustajansa (ROL 2 luvun 1 § 1 momentti, EIS 6 artiklan 3 kohdan c alakohta). Käytännön tasolla tämä edellyttäisi, että poliisin tulisi mahdollisuuksien mukaan tarjota henkilölle pääsy tietoon mahdollisista avustajista.

Kuten Poliisihallitus on lausunnossaan todennut, käytössä ei ole sellaista tietolähdettä, joka palvelisi avustajavalinnan tekemistä laajasta avustajapiiristä sisältäen tiedot asianajajista, julkisista oikeudenkäyntiavustajista ja luvan saaneista oikeudenkäyntiavustajista. Asianajajaliitto totesi, että "Löydä asianajaja" -palvelu ja sen ylläpitäminen liittyy Asianajajaliitolle ja sen hallitukselle julkisoikeudellisena yhteisönä asianajajista annetulla lailla asetettuihin velvollisuuksiin ja näiden lakisääteisten velvollisuuksien toteuttamiseen, muun muassa pitää asianajajaluetteloa jokaisen nähtävänä. Luvan saaneiden oikeudenkäyntiavustajien tai julkisten oikeusavustajien osalta vastaavan kaltaista palvelua ei ole saatavilla. Julkiset oikeusavustajat voivat sinänsä olla samanaikaisesti myös Asianajajaliiton jäseniä (vuoden 2023 lopussa noin 90 julkista oikeusavustajaa oli asianajajia). Näiden julkisten oikeusavustajien osalta Löydä asianajaja -palvelusta löytyvät samat tiedot kuin muiltakin asianajajilta (esimerkiksi tiedot toimipisteestä, erikoistumisesta sekä kielitaidosta). Asianajajaliiton mukaan Löydä asianajaja -palvelu on yhdistetty eurooppalaiseen Find a lawyer -palveluun, mutta luvan saaneiden oikeudenkäyntiavustajien tai julkisten oikeudenkäyntiavustajien luettelointi ei ole mahdollista tässäkään palvelussa.

Asianajajaliiton mukaan tapauksissa, joissa epäilty tai asianomistaja haluaa itse valita avustajansa eikä tälle erikseen määrätä avustajaa, olisi lista kaikista esitutkintalain 11 luvun 3 §:n mukaan avustajiksi kelpoisista henkilöistä (tarpeellisin rajausehdoin) hyödyllinen ja mahdollistaisi lain takaaman valinnanvapauden toteutumisen mahdollisimman laajasti.

Asianajajaliitto korosti, että ROL:n 2 luvun 1 §:n 1 momentin todettua lähtökohtaa siitä, että mikäli puolustaja määrätään kyseisen lainkohdan mukaisissa asioissa, tulee avustajan jatkossakin olla lain mukaan ensisijaisesti asianajaja tai julkinen oikeusavustaja. Asianajajaliiton käsityksen mukaan oikeusministeriö olisi ainoa taho, jolla olisi pääsy ja oikeus kaikkeen kuvatus listan vaatimaan tietoon ja mahdollisuudet tällaisen luettelon toteuttamiseen.

Julkiset oikeusavustajat ry totesi lausunnossaan, ettei poliisin tai muidenkaan viranomaisten tehtäviin kuulu laatia listoja esitutkinnassa käytettävistä olevista oikeudellisista avustajista, vaan tällaisten listojen laadinnan ja toimittamisen poliisin ja muiden esitutkintaviranomaisten käyttöön tulisi kuulua avustajien taustaorganisaatioille. Yhdistys halusi kiinnittää huomiota rikoksesta epäillyn oikeuteen paitsi käyttää avustajaa, myös valita tämä henkilö avustajaksi kelpoisten joukosta. Näin ollen avustajan valinnassa ei tulisi sinällään antaa etusijaa sen paremmin asianajajille kuin julkisille oikeusavustajillekaan luvan saaneisiin oikeudenkäyntiavustajiin verrattuna.

Luvan saaneet oikeudenkäyntiavustajat ry katsoi lausunnossaan, että nykykäytäntö avustajan valinnassa ei ole asianosaisten oikeusturvan ja avustajien yhdenvertaisuuden kannalta kestävää ja mahdollistaa syrjinnän ja kilpailun rajoittamisen. Avustajan valintavaihtoehtoja tulisi monipuolistaa.

Yhdistys puoltaa sitä, että asianosaiselle esitetään avustajaluettelo, johon olisi merkitty asianajajat, julkiset oikeusavustajat ja luvan saaneet oikeudenkäyntiavustajat tasapuolisesti sisältäen heidän yhteystietonsa, osaamisalat ja maantieteelliset toiminta-alueet. Keskitetyn tietojärjestelmän käyttöönotto edellyttää lakisääteistä rekisteriä sekä viranomaisjohtoista valmistelua ja rekisterinpitoa. Jokaisen kelpoisuusehdot täyttävän olisi voitava halutessaan saada yhteystietonsa luetteloon.

Oikeusministeriön hankkeessa "Avustajien päivystysjärjestelmät" etsittiin tuloksetta ohjelmistoja ilman oikeudellista arviointia. Lakisääteisen avustajaluettelon järjestämisessä tulee ottaa huomioon lukuisia lakeja.

Luvan saaneiden oikeudenkäyntiavustajien on nykyisin päivitettävä yhteystietojaan oikeudenkäyntiavustajalautakunnalle.

Oikeudenkäyntiavustajille olisi annettava mahdollisuus sallia yhteystietojensa luovuttaminen markkinointitarkoituksiin esimerkiksi heidän etujaan valvomiseksi perustetuille yleishyödyllisille yhdistyksille.

Oikeudenkäyntiavustajalautakunta totesi lausunnossaan, että sen toimivaltaan kuuluu luvan saaneista oikeudenkäyntiasiamiehistä annetun lain nojalla muun ohella lupien myöntäminen oikeudenkäyntiasiamiehenä ja -avustajana toimimiseen. Lisäksi lautakunta ylläpitää julkista luetteloa luvan saaneista oikeudenkäyntiavustajista. Luettelo toimii yksilöidyn nimihaun perusteella ja se näyttää tiedon luvan saaneen oikeudenkäyntiavustajan nimestä, luvan myöntämisen päivämäärästä sekä paikkakunnasta, jossa avustaja asuu tai pääsääntöisesti työskentelee. Luvan saaneen oikeudenkäyntiavustajan antamalla suostumuksella hänen tietojaan voidaan tämän lisäksi luovuttaa tuomioistuimille ja muille viranomaisille. Julkisesta luettelosta ei ole saatavissa avointa listausta kaikista luvan saaneista oikeudenkäyntiavustajista eikä luettelossa tai lautakunnalla ylipäättänsä myöskään ole tietoja esimerkiksi yksittäisen avustajan osaamisalueista tai siitä, minkälaisia toimeksiantoja avustaja mahdollisesti on halukas ottamaan vastaan.

Oikeudenkäyntiavustajalautakunta totesi tunnistavansa avustajan valintakäytäntöjen haasteellisuuden ja erityisesti sen, että julkinen oikeudenkäyntiavustajaluettelo ei palvele käyttäjiä avustajavalinnassa tarkoituksenmukaisella tavalla. Valintamenettelyn tulisi kohdella avustajia tasapuolisesti. On ongelmallista, että asiakas ei valintaa tehdessään välttämättä saa lainkaan tietoa luvan saaneista oikeudenkäyntiavustajista. Lautakunta ei kuitenkaan katsonut voivansa ottaa yksityiskohtaisemmin kantaa siihen, miten avustajavalinta tulisi vallitsevassa tilanteessa käytännössä toteuttaa.

Oikeudenkäyntiavustajalautakunta piti kannatettavana sitä, että avustajaksi kelpoisista henkilöistä laadittaisiin yhteinen palveluluettelo, josta ilmenisivät valinnassa mahdollisesti merkitykselliset tiedot, kuten esimerkiksi avustajan osaamisalueet ja paikkakunta sekä kielitaito. Tällaisen luettelon toteuttaminen kuitenkin edellyttäisi muutoksia lainsäädäntöön. Lautakunta piti parhaana, että palveluluettelo perustuisi vapaaehtoisuuteen eli siihen, että avustaja itse pyytää tietojensa lisäämistä yhteiseen luetteloon. Oletettavaa on, että kaikki sinänsä kelpoisuusvaatimukset täyttävät henkilöt eivät ole kiinnostuneita toimimaan avustajana esitutkinnassa.

3 RATKAISU

Eduskunnan oikeusasiamiehestä annetun lain 3 §:n 2 momentin mukaan oikeusasiamies ryhtyy hänelle tehdyn kantelun johdosta niihin toimenpiteisiin, joihin hän katsoo olevan aihetta lain noudattamisen, oikeusturvan tai perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen kannalta.

Oikeusasiamiehellä on siis harkintavaltaa sen suhteen, mihin toimenpiteisiin kantelu antaa aihetta.

Keskityn seuraavassa erityisesti syylliseksi epäillyn avustamiseen ja nimenomaan esitutkinnassa (ei siis tuomioistuimessa). Käsitykseni mukaan näihin tilanteisiin liittyy enemmän ongelmia kuin esimerkiksi asianomistajan avustajanvalintaan tai tuomioistuinkäsittelyyn. Kuten edellä todetusta käy ilmi, asiaan liittyy yksittäistä kantelua yleisempiä kysymyksiä. Ne koskevat paitsi poliisia, myös muita esitutkintaviranomaisia. Käsittelenkin asiaa ensin yleisesti ja vasta sen jälkeen otan kantaa poliisin menettelyyn kantelijan kohdalla.

3.1 Lähtökohtia

Euroopan ihmisoikeussopimuksen (EIA) 6 artiklan 3 kohdassa on säädetty jokaiselle syylliseksi epäillylle kuuluvista vähimmäisoikeuksista. Yksi niistä on oikeus puolustautua henkilökohtaisesti tai itse valitsemansa oikeudenkäyntiavustajan välityksellä, ja jos epäilty ei pysty itse maksamaan saamastaan oikeusavusta, hänen on saatava se korvauksetta oikeudenmukaisuuden niin vaatiessa.

Esitutkintalain 4 luvun 10 §:n 1 ja 2 momentin mukaan

Asianosaisella on oikeus käyttää valitsemaansa avustajaa esitutkinnassa. Rikoksesta epäillylle on ilmoitettava mainitusta oikeudesta siten kuin 16 ja 17 §:ssä säädetään. Asianomistajalle on ennen hänen kuulemistaan kirjallisesti ilmoitettava mainitusta oikeudesta, jollei asia ole suppeassa esitutkinnassa käsiteltävä. Esitutkintaviranomaisen on muutenkin selvitettävään rikokseen, rikoksen selvittämiseen ja asianosaisen henkilöön liittyvät seikat huomioon ottaen huolehdittava siitä, että asianosaisen oikeus käyttää avustajaa tosiasiallisesti toteutuu hänen sitä halutessaan tai oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin turvaamisen sitä edellyttäessä.

Jos epäilty ei halua käyttää oikeuttaan avustajaan, esitutkintaviranomaisen on tarvittaessa varmistettava, että epäillyllä on riittävät tiedot häntä koskevan rikosepäilyn sisällöstä, hänen oikeudestaan olla myötävaikuttamatta rikoksensa selvittämiseen ja oikeudestaan käyttää avustajaa esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä. Epäillylle on ilmoitettava, että hänellä on oikeus myöhemmin peruuttaa avustajan käyttöä koskevasta oikeudesta luopuminen.

Esitutkintalain 4 luvun 16 §:n mukaan kun henkilölle ilmoitetaan, että häntä epäillään rikoksesta, hänelle on viipymättä ja viimeistään ennen hänen kuulemistaan ilmoitettava muun muassa 1) oikeudesta käyttää valitsemaansa avustajaa 2) oikeudesta puolustajaan oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain 2 luvun 1 §:ssä säädettyillä edellytyksillä 3) oikeudesta maksuttomaan oikeusapuun ja avustajaan oikeusapulaissa säädettyillä edellytyksillä. Kirjallisesti on ilmoitettava oikeudesta itse valitsemansa avustajan käyttämiseen, ellei kyse ole suppeassa esitutkinnassa käsiteltävästä asiasta.

Esitutkintalain 4 luvun 17 §:n mukaan kun rikoksesta epäilty menettää vapautensa kiinniottamisen, pidättämisen tai vangitsemisen yhteydessä, hänelle on viipymättä ilmoitettava kirjallisesti muun muassa kaikista edellisessä kappaleessa mainituista oikeuksista.

Asianosaisen avustajan kelpoisuudesta esitutkinnassa ja sen ratkaisemisesta säädetään 11 luvun 3 §:n 1 momentissa seuraavaa.

Asianosaisen avustajana esitutkinnassa saa toimia asianajaja, julkinen oikeusavustaja tai luvan saaneista oikeudenkäyntiavustajista annetussa laissa tarkoitettu luvan saanut oikeudenkäyntiavustaja.

Tämän lainkohdan 2 momentissa säädetään siitä, kuka ei saa yksittäistapauksessa toimia avustajana esitutkinnassa. Avustajan kelpoisuuden ratkaisee tutkinnanjohtaja.

Oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain (ROL) 2 luvun 1 §:n mukaan

Rikoksesta epäillyllä on oikeus itse huolehtia puolustuksestaan esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä.

Epäillyn pyynnöstä hänelle on määrättävä puolustaja, jos:

- 1) häntä epäillään tai hänelle vaaditaan rangaistusta rikoksesta, josta ei ole säädetty lievempää rangaistusta kuin neljä kuukautta vankeutta, tai tällaisen rikoksen yrityksestä tai osallisuudesta siihen; tai
- 2) hän on pidätettynä tai vangittuna.

Epäillylle on määrättävä puolustaja viran puolesta, kun:

- 1) epäilty ei kykene puolustamaan itseään;
- 2) epäilty, jolla ei ole puolustajaa, on alle 18-vuotias, jollei ole ilmeistä, ettei hän tarvitse puolustajaa;
- 3) epäillyn valitsema puolustaja ei täytä puolustajalle asetettavia vaatimuksia tai kykene asianmukaisesti puolustamaan epäiltyä; tai
- 4) siihen on muu erityinen syy.

ROL:n 2 luvun 2 § 1 ja 2 momentit kuuluvat seuraavasti.

Puolustajaksi ja asianomistajan oikeudenkäyntiavustajaksi on 1 ja 1 a §:n nojalla määrättävä julkinen oikeusavustaja tai asianajaja. Jos sopivaa julkista oikeusavustajaa tai asianajajaa ei ole tiedossa tai siihen on muu erityinen syy, puolustajaksi tai oikeudenkäyntiavustajaksi voidaan määrätä luvan saaneista oikeudenkäyntiavustajista annetussa laissa tarkoitettu luvan saanut oikeudenkäyntiavustaja. Puolustajaksi tai oikeudenkäyntiavustajaksi määrättävälle on varattava tilaisuus tulla kuulluksi tehtävään määräämisestä.

Milloin epäilty tai asianomistaja on itse ehdottanut puolustajakseen tai oikeudenkäyntiavustajakseen kelpoisuusvaatimukset täyttävän henkilön, tämä on määrättävä, jolleivät erityiset syyt toisin vaadi.

Puolustajan määrää se tuomioistuin, jossa rikosasia on vireillä tai jossa se voidaan panna vireille.

Vaikka käsittelenkin nyt ensisijaisesti vain avustajan käyttöä esitutkinnassa, niin totean että oikeudenkäymiskaaren 15 luvussa on säädetty oikeudenkäyntiasiamiehestä ja -avustajasta. Lähtökohtana on, että oikeudenkäyntiasiamiehenä tai -avustajana saa toimia asianajaja, julkinen oikeusavustaja tai luvan saaneista oikeudenkäyntiavustajista annetussa laissa tarkoitettu luvan saanut oikeudenkäyntiavustaja.

Edelleen mainittakoon, että oikeusapulain 8 §:n mukaan oikeusapua antaa julkinen oikeusavustaja. Tuomioistuinasioissa avustajaksi voidaan kuitenkin määrätä myös tehtävään suostumuksensa antanut yksityinen avustaja. Yksityiseksi avustajaksi on määrättävä asianajaja tai luvan saaneista oikeudenkäyntiavustajista annetussa laissa tarkoitettu luvan saanut oikeudenkäyntiavustaja. Rikosasiassa epäillyn avustajaksi on määrättävä julkinen oikeusavustaja tai asianajaja taikka erityisestä syystä luvan saanut oikeudenkäyntiavustaja, jos epäilty on pidätetty tai vangittu, jos häntä epäillään tai hänelle vaaditaan rangaistusta rikoksesta, josta ei ole säädetty lievempää rangaistusta kuin neljä kuukautta vankeutta, tai tällaisen rikoksen yrityksestä tai osallisuudesta siihen taikka jos epäilty on 18 vuotta nuorempi. Milloin oikeusavun saaja on itse ehdottanut avustajakseen kelpoisuusvaatimukset täyttävän henkilön, tämä on määrättävä, jolleivät erityiset syyt toisin vaadi.

3.2 Kannanotot

3.2.1 Yleistä avustajan valinnasta

Esitutkintalaki lähtee siitä, että asianosaisella on paitsi oikeus käyttää avustajaa, myös itse valita, kuka häntä avustaa. Näin on asianlaita myös Euroopan ihmisoikeussopimuksen mukaan. Tämä on ymmärrettävää, koska avustajan ja epäillyn välillä tulisi vallita luottamussuhde.

Esitutkintalain esitöissä (hallituksen esitys 222/2010 s.198-199) on todettu avustajan valitsemisesta muun muassa seuraavaa.

”Asianosaisen oikeus avustajan valitsemiseen täytyy siis turvata esitutkinnassa. Tämä on ollut lähtökohta jo voimassa olevan lain aikana, vaikka valintaoikeudesta ei laissa säädetäkään. Usein asianosainen hankkii avustajan oma-aloitteisesti, jolloin kysymykseen ei tarvitse erikseen kiinnittää huomiota. Jos asianosaisella ei ole valmiiksi tarvitsemaansa avustajaa, esitutkintavirkamiehen tulee huolehtia siitä, että oikeus valita avustaja tosiasiallisesti toteutuu. Tämä tarkoittaa sitä, että asianosaisen tulee voida valita avustaja riittävän laajasta avustajapiiristä. Ylimpien laillisuusvalvojen ratkaisukäytännön mukaan asianmukaisena ei voida pitää esimerkiksi sitä, että poliisi suoraan ehdottaa avustajan hankittavaksi tietystä läheisestä asianajotoimistosta. Asianosaiselle voidaan antaa esimerkiksi Suomen Asianajajaliiton luettelo avustajan valitsemista varten. Asianosaisen oikeutta valita avustaja rajoittaisivat 11 luvun 3 §:n säännökset avustajan kelpoisuudesta.”

”Velvollisuus huolehtia avustajan käyttöä koskevan oikeuden toteutumisesta koskisi puitteiden luomista avustajan käytölle. Asianosaiselle olisi avustajankäyttöoikeudesta ilmoittamisen lisäksi tarvittaessa kerrottava oikeusapuun ja puolustajan määräämiseen liittyvistä seikoista. Asianosaista olisi tarpeellisessa määrin avustettava avustajan valinnassa. Lisäksi olisi mahdollistettava asianosaisen yhteydenotto avustajaan tai ilmoitettava avustajalle, jos avustaja on tarpeen saada pikaisesti paikalle. Keskeisin momentin neljänteen virkkeeseen liittyvä velvollisuus koskisi sitä, että esitutkintatoimenpide (lähinnä kuulustelu) olisi pyrittävä ajoittamaan niin, että avustajalla on mahdollisuus osallistua siihen.”

Esitutkinnalla on tärkeä merkitys, koska siinä kerätty näyttö pitkälti määrää puitteet asian myöhemmille käsittelyvaiheille (syyteharkinta, tuomioistuinkäsittely). Euroopan ihmisoikeustuomioistuin (EIT) onkin tähän viitaten todennut, että EIS 6 artikla ja oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin turvaaminen edellyttävät normaalisti, että epäillyllä on oikeus avustajaan heti kuulustelujen alusta lähtien. Epäilty on usein erityisen suojattomassa asemassa juuri prosessin tuossa vaiheessa varsinkin, kun rikosprosessit ovat aiempaa monimutkaisempia. Tätä voidaan kompensoida avustajan läsnäololla (ks. esim. *Salduz vs. Turkey*).

Oikeus itse valittuun avustajaan ei ole rajoittamaton. Tätä oikeutta rajoittavat muun muassa esitutkintalain 11 luvun 3 §:n säännökset avustajan kelpoisuudesta. Lisäksi on huomattava, että avustajan käyttö on asianosaisen oikeus, eikä häntä lähtökohtaisesti pakoteta ottamaan avustajaa (ks. kuitenkin esim. puolustajan määrääminen viran puolesta ROL:n mukaan).

Joka tapauksessa vahva lähtökohta on, että jos epäilty esittää tiettyä avustajaksi kelpoista henkilöä avustajakseen, esitutkintaviranomaisen tulee tähän suostua. Toisin toimiminen edellyttää erityisiä syitä – tässä ei ole tarpeen arvioida, mitä tällaiset poikkeukselliset syyt voisivat konkreettisesti yksittäistapauksessa olla.

Aina asianosaisella ei kuitenkaan ole sellaista omaa tietoa, jonka pohjalta hän voisi tehdä perustellun avustajanvalinnan. Hänellä ei välttämättä ole tietoa siitäkään, mitä eroa eri avustajanimikkeillä on. Se, että esitutkintaviranomainen tällaisessa tilanteessa suoraan itse valitsisi avustajan, on asetelmana ongelmallinen. Tällainen menettely voi esimerkiksi herättää epäilyjä tiettyjen avustajien suosimisesta - korostan, että tällaisia tapauksia ei ole laillisuusvalvonnassa tullut esiin.

Laillisuusvalvonnassa on vakiintuneesti katsottu, että esitutkintaviranomainen voisi lähtökohtaisesti esittää kaikki paikkakunnan rikosasioita hoitavat Asianajajaliiton verkkosivuilla olevassa Löydä asianajaja -palvelussa listatut asianajajat. Viranomaisen ei tulisi esimerkiksi esittää tätä rajatumpia omia avustajavaihtoehtojaan (saati sitten vain yhtä nimeä). Löydä asianajaja -palvelu on otettu esille keskeisesti sen vuoksi, että kanteluasioissa saadun selvityksen mukaan muita käyttökelpoisia luetteloita avustajista ei ole ollut saatavilla. Asianajajaliiton verkkosivujen lisäksi myös oikeus.fi -sivustolla on linkki asianajajahakuun.

Asianajajaliiton jäsenistä on mahdollista tällä haulla saada tietoa nimen lisäksi myös osaamisalueesta (esim. rikosasiat ja poliisitutkinta), paikkakunnasta/alueesta, äidinkielestä ja kielitaidosta. Hakutulokset ovat satunnaisjärjestyksessä eli ei aakkosittain (aakkosjärjestyksen on arvosteltu ohjaavan valintaa niiden alkupäässä oleviin avustajiin).

Julkisista oikeusavustajista löytyy oikeus.fi -sivustolta oikeusaputoimistojen sivuilta luettelot julkisista oikeusavustajista toimipaikoittain. Mitään tarkempia kuvauksia esimerkiksi osaamisalueista ei ole. Kuten edellä on todettu, osa julkisista oikeusavustajista on myös asianajajia, joten heistä löytyy tarkempaa tietoa Asianajajaliiton hakupalvelusta.

Laki luvan saaneista oikeudenkäyntiavustajista annetun lain 23 §:n mukaan tieto luvan saaneen oikeudenkäyntiavustajan nimestä ja luvan myöntämisen päivämäärästä merkitään oikeudenkäyntiavustajalautakunnan pitämään julkiseen luetteloon. Verkkosivustolla <https://asiointi.oikeus.fi/oikeudenkaayntiavustajaluettelo>) voi nimihauulla tarkistaa, onko tietty henkilö luvan saanut oikeudenkäyntiavustaja. Lisätietoina on luvan myöntämispäivämäärä ja paikkakunta, mutta ei muita tietoja.

Luvan saaneet oikeudenkäyntiavustajat ry:n verkkosivuilla (alaki.fi) on luettelo kaikista yhdistyksen jäsenistä. Lisäksi kunkin jäsenen kohdalla on yhteystiedot, jäsenyyspäivämäärä, paikkakunta ja sivustolinkki verkkosivuille. On ilmeistä, että kaikki luvan saaneet oikeudenkäyntiavustajat eivät ole yhdistyksen jäseniä; esimerkiksi kantelijaa ei yhdistyksen listalla ole.

Asianajajaliiton ja luvan saaneiden oikeudenkäyntiavustajien osalta luettelon pitäminen perustuu lakiin. Kuitenkin nämä luettelot on toteutettu kovin erilaisella yksityiskohtaisuudella, eikä laissa ole edellä todettua tarkemmin säädetty luettelojen tietosisällöstä.

Oikeudenkäyntiavustajalautakunta itsekin toteaa, että sen ylläpitämä julkinen oikeudenkäyntiavustajaluettelo ei palvele käyttäjiä avustajavalinnassa tarkoituksenmukaisella tavalla. Sama koskee mielestäni tietoja julkisista oikeusavustajista.

Olisi nähdäkseni perusteltua, että esitutkintaviranomaisilla olisi käytössään yksi mahdollisimman helppokäyttöinen lista kaikista esitutkinnassa avustajaksi kelpoisista henkilöistä. Tästä ovat lausunnonantajatkin varsin yksimielisiä. Listassa tulisi käsitykseni mukaan olla tarpeelliset rajausehdot (esimerkiksi Asianajajaliiton palvelun tapaan).

Nyt tällaista helposti hyödynnettävää tietoa ei ole saatavissa muuta kuin asianajajien osalta.

Pidän valitettavana, että oikeusministeriön hanke oikeusavustajien päivystysjärjestelmästä jouduttiin kustannussyistä keskeyttämään. Näyttää ilmeiseltä, että ainakaan lähivuosina tätä hanketta ei käynnistetä uudelleen.

Totean kuitenkin, että vaikka päivystysjärjestelmän luominen ei ole näköpiirissä, niin lienee mahdollista selvästi vähemmin kustannuksin kehittää lista kaikista esitutkinta-avustajiksi kelpoisista henkilöistä. Toki tässäkin varmasti olisi käytännön ongelmia esimerkiksi sen ajan tasalla pitämisessä. Lisäksi voi kysyä, kuuluusiko tämä tehtävä julkiselle vallalle vai itse palveluntarjoajille osana kunkin ryhmän ammatillista edunvalvontaa. Mikään ei sinänsä estäne, että Julkiset oikeusavustajat ry ja Luvansaaneet oikeudenkäyntiavustajat ry toimittaisivat omat listansa poliisilaitoksille.

Toisaalta voidaan esittää, että mahdollisimman laaja valinnanvapaus avustajan suhteen turvaa oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumista ja asia tämän vuoksi kuuluisi perustuslain 22 § huomioon ottaen julkiselle vallalle. Lausunnonantajien näkemykset luettelon laatijatahosta eivät ole yhtenäisiä.

Oikeusasiamiehen tehtäviin ei kuulu tarkemmin määritellä, miten avustajalistaus tulisi toteuttaa. Joka tapauksessa katson, että se ei ole esitutkintaviranomaisten tehtävä.

Miten esitutkintaviranomaisen sitten tulisi nykytilanteessa menetellä, kun epäilty haluaa käyttää avustajaa esitutkinnassa, mutta hän ei nimeä ketään?

Kun muita läheskään yhtä käyttökelpoisia lähteitä kuin Asianajajaliiton hakupalvelu ei ole, niin en pidä moitittavana, että sitä edelleen käytetään. Totean, että muista avustajiksi kelpoisista ei ole lähtökohtaisesti tarjolla kuin nimitieto. Avustajan valinta pelkän nimen perusteella ei käsitykseni mukaan ole tarkoituksenmukaista tehokkaan puolustautumisen näkökulmasta; tällöin ei ole tietoa avustajan osaamisalueista eikä edes siitä, onko hän ylipäätään hoitanut rikosasioita.

Katson, että epäillylle on perusteltua myös kertoa, että jos hän haluaa, hänelle voidaan etsiä tietoja myös paikkakunnalla tarjolla olevista julkisista oikeusavustajista ja luvan saaneista oikeudenkäyntiavustajista. Mikään ei myöskään estä esitutkintaviranomaista oma-aloitteisesti käyttämästä kaikkia edellä kerrottuja avoimia lähteitä. Katson kuitenkin, että keskeistä on oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin edellytysten turvaaminen. Sen yksi elementti on oikeus puolustautua itse valitun avustajan avulla. Tämä oikeus sinänsä toteutuu nähdäkseni tosiasiallisesti esitutkintalain 4 luvun 10 §:ssä tarkoitetulla tavalla jo pelkät asianajavaihtoehdot esittämällä. Tämän säännöksen perusteluissakin viitataan asianajajaluettelon esittämiseen ja todetaan vain, että avustaja tulee voida valita ”riittävän laajasta avustajapiiristä” ja että epäiltyä on ”tarpeellisessa määrin avustettava” valinnassa.

Totean myös, että jos epäilty itse pyytää puolustajan määräämistä tai on ilmeistä, että se hänelle viran puolesta määrätään, niin ROL 2 luvun 2 §:n 1 momentin säännös huomioon ottaen ei mielestäni ole perusteltua, että poliisi ilman erityistä syytä esittäisi epäillylle avustajalistaa muuta kuin asianajajista tai julkisista oikeusavustajista. Korostan, että ROL 2 luku koskee myös avustamista (puolustamista) esitutkinnassa ja se nimenomaisesti asettaa luvan saaneet oikeudenkäyntiavustajat eri asemaan verrattuna asianajajiin ja julkisiin oikeusavustajiin. Selvyiden vuoksi totean, että nyt on siis kyse tilanteesta, jossa epäilty ei itse nimeä ketään avustajakseen – epäillyn oma tahto on lähtökohtaisesti erityinen syy määrätä puolustajaksi myös luvan saanut oikeudenkäyntiavustaja.

3.2.2 Poliisin menettely kantelijan kohdalla

Kantelija oli pyytänyt, että hänet lisätään poliisilaitoksen asianajaja-/avustajalistalle. Poliisilaitoksen toimistosihteeri oli vastannut hänelle, että käytäntönä on hyödyntää joko Helsingin Asianajajayhdistyksen tai Suomen Asianajajaliiton sivuilta löytyvää hakupalvelua, mistä asiakas saa valita avustajansa. Komisario Partin mukaan vartijat antavat asiakkaalle listauksen Helsingin Asianajajayhdistyksen jäsenistä, jos vapautensa menettäneellä ei ole tiedossa avustajaa. Listauksen on poliisivankilalle toimittanut Helsingin Asianajajayhdistys.

Nämä selvitykset eroavat toisistaan. Joka tapauksessa oli sitten kyse hakupalvelun käytöstä tai poliisille erikseen toimitetusta listasta, niin poliisilaitos ei ole laatinut mitään avustajalistaa.

En katso, että poliisilaitos olisi ylittänyt harkintavaltansa, kun kantelijaa ei lisätty ”avustajalistalle”. Menettely ei ole ollut kantelijaa syrjivää. Kyse on ollut asianajajien laatimasta listasta ja mitä ilmeisimmin kantelija olisi ollut listan ainoa avustaja, joka ei ole asianajaja.

Poliisilaitos on kuitenkin todennut antavansa alueensa poliisivankiloille ohjeistuksen, että mikäli asiakas ei osaa nimetä tiettyä avustajaa, tulee hänelle Helsingin Asianajajayhdistyksen listauksen lisäksi antaa mahdollisuus tutustua myös muihin asianajajiin, julkisiin oikeusavustajiin sekä luvan saaneisiin oikeudenkäyntiavustajiin.

Tähän ja edellä kohdassa 3.1. toteamaani viitaten katson, ettei asia anna minulle Länsi-Uudenmaan poliisilaitoksen osalta aihetta muihin toimenpiteisiin kuin, että lähetän tämän päätökseni poliisilaitokselle.

4 TOIMENPITEET

Edellä kerrotusti oikeusministeriö oli asettanut hankkeen oikeusavustajien sähköisen päivystysjärjestelmän suunnittelemiseksi. Saatankin oikeusministeriön tietoon ja mahdollisia toimenpiteitä varten kohdassa 3.2.1 esittämäni yleiset näkökohdat avustajanvalinnasta.

Koska mainitussa kohdassa esittämilläni näkökohdilla on yleistä merkitystä poliisitoiminnassa, saatan kohdassa 3.2.1 esittämäni käsitykset myös Poliisihallituksen tietoon. Pyydän sitä saattamaan päätökseni tiedoksi alaisilleen poliisiyksiköille.

Kiinnitän myös Länsi-Uudenmaan poliisilaitoksen huomiota kohdissa 3.1 ja 3.2 esittämiini näkökohtiin.

Tässä tarkoituksessa lähetän jäljennöksen tästä päätöksestäni oikeusministeriölle, Poliisihallitukselle ja Länsi-Uudenmaan poliisilaitokselle.